

**CARTEA ORELOR CATHERINEI DE CLEVES:
MARGINALII LA UN MANUSCRIS MINIAT
DIN SECOLUL AL XV-LEA**

CONSTANTIN ITTU
constantinittu@yahoo.co.uk
Biblioteca Universității ”Lucian Blaga” – Sibiu

**THE BOOK OF HOURS OF CATHERINE OF CLEVES:
COMMENTARY ABOUT A 15th CENTURY ILLUMINATED MANUSCRIPT**

ABSTRACT

The paper is aiming at presenting a 15th century illuminated manuscript, to be more precise, The Book of Hours of Catherine of Cleves. The main idea of this study is to put under scrutiny, either from the art history, and from the historical points of view, only a few part of the images, in order to place them into their genuine cultural framework.

Keywords: Catherine of Cleves, *The Book of Hours*, illuminated manuscript, the 15th century book.

Este posibil ca pentru un procent ridicat dintre noi manuscrisele miniata să pară a fi o extravaganță a trecutului. În schimb, o operă de artă contemporană este asociată, în primul rând, cu artistul care a creat-o și numai în al doilea rând cu o școală de pictură, sculptură etc. În schimb, în cazul capodoperelor miniata ale Evului Mediu artistul sau artiștii rămân de cele mai multe ori necunoscuți, atât nouă, cât și contemporanilor lor. Codul socio-moral al timpului presupunea anumite restricții, iar reacții sau gesturi care duceau la nerespectarea acestor norme erau privite ca fiind păcate. Unul dintre păcate, singurul care ne interesează în context, era cel al lipsei smereniei. Ori, tocmai din dorința de a nu păcatui, din dorința de a fi *smeriți*, artiștii medievali *nu* și-au semnat operele. Semnăturile acestora au fost rare anterior secolului al XIV-lea¹.

De subliniat faptul că tradiția acumulată în secole privind atât scrierea, cât și împodobirea manuscriselor cu miniaturi, a fost păstrată în manualele artiștilor, în cărțile lor de modele, precum și în colecțiile de rețete privind coloranții folosiți. La Cambridge, spre exemplu, se păstrează două faimoase cărți-manuscris de modele, una din Toscana secolului al XII-lea, iar cealaltă din Anglia secolului al XV-lea. În general vorbind, au fost cazuri în care artiștii, în munca lor, s-au ghidat după niște schițe desenate marginal, într-un caz ele fiind chiar realizate într-un (fel de) dicționar biblic alfabetic. Ori, astfel de mesaje lasă să se întrevadă problemele cu care s-au confruntat miniaturistii. După toate probabilitățile, ei nu au urmat un canon strict, ci și-au adaptat munca în funcție de raportul text scris – spațiu liber în pagină. Spre

---

¹ *Illuminated Manuscript*, în Paul Binski, Stella Panayotova (ed.), ”The Cambridge Illuminations. Ten Centuries of Book Production in the Medieval West”, London, 2005, p. 23.

exemplu, un grup de artiști din secolul al XIII-lea și-au notat instrucțiunile fie pe marginea de jos a paginilor, fie în spațiul lăsat liber pentru a fi împodobit cu câte o miniatură. Iar astfel, cu timpul, folosirea repetată a procedurii a dus la transformarea instrucțiunilor notate într-un reper de primă importanță pentru miniaturile propriu-zise².

Odată cu manuscrisele miniate pătrundem însă în acea spiritualitate medievală care vedea ”trupul străpuns și rănit al lui Iisus ca un pergament pe a cărui suprafață au fost înscrise literele suferințelor Sale”³. Imaginea, frecventă în textele de epocă, reprezenta un element necesar pentru ca ideea de sacrificiu a Mântuitorului să se păstreze vie în memoria credincioșilor, dar să devină și un suport vizual în timpul rugăciunii⁴. În acest context, ni se activează în memorie două pericope evanghelice în care oamenii ne sunt înfățișați flămânzi, iar Iisus le răspunde ucenicilor care întrebă ce să facă: ”dați-le voi să mănânce” (Matei 14, 16)⁵. Într-o echivalență a Răsăritului creștin, era o adresare către ”Dădătorul tuturor vindecărilor”, prin care celebrantul⁶ îl ruga: ”spală inima mea cu dulceață luminoasă”⁷. O spălare, o curățire spirituală care nu urmărea extazul, ci aspecte cât se poate de omenești, inclusiv starea de ”sophrosyne”, de răbdare în fața necazurilor⁸.

În versul XXXIX din *Imnurile sacre*, Pitagora îndeamnă: ”cugetă înainte de a trece la fapte”, sensul fiind acela că trebuie să ne folosim discernământul pentru a rezolva o problemă; mai mult, acolo unde este cazul, să dăm credit altor puncte de

---

² *Ibidem*, p. 24-25.

³ Pia Brânzeu, *Body song*, Timișoara, Editura Brumar, 2010, p. 43.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Gheorghe Nicolae Șincan, *Pâinea iubirii*, în ”Vatra Veche”, s.n., VII, nr. 3 (75), martie 2015, p. 48. Evangheliile ne spun că Iisus hrănește, la un moment dat, cinci mii de oameni (Matei 14, 15-31), iar altă dată, patru mii (Matei, 14, 32-38).

⁶ Deliberat am folosit termenul *celebrantul* (nu *credinciosul* sau un sinonim al acestuia) și am făcut-o din două motive: în primul rând, Sf. Pavel vorbește despre ”preoția universală” a tuturor credincioșilor creștini, primită prin har, precum enigmaticul Melchisedec al Vechiului Testament (Facerea, 14, 17-20), care fiind ”fără spiță de neam, neavând nici început al zilelor, nici sfârșit al vieții (...) rămâne preot deapururea (Evrei, 7, 3). O paralelă între cele două preoții, cea universală a credincioșilor, respectiv cea harică a preoților, întâlnim și în scrierile lui Paul Evdochimov (*Viața spirituală în cetate*, traducere Măriuca și Adrian Alexandrescu, București, Editura Nemira, 2010, p. 138-141). În al doilea rând, Sfântul Ioan Gură de Aur ne vorbește despre trei liturghii: liturghia propriu-zisă (din biserică), liturghia aproapelui (ajutorul dat acestuia) și liturghia personală (rugăciunile particulare); ori, tocmai pe aceasta din urmă am avut-o în vedere atunci când am folosit cuvântul menționat (Sfântul Ioan Gură de Aur, Sfântul Grigore de Nazianz, Sfântul Efreem Sirul, *Despre preoție*, București, Editura Sophia, 2004, p. 26-27).

⁷ *Rugăciunile Sfântului Efreem Sirul*, București, 2007, p. 114 și 117.

⁸ Vasile Andru, *Psihoterapie isihastă*, Pitești, Editura Paralela 45, 2006, p. 88. În *Patericul egiptean*, Avva Hierax povățuiește astfel: ”stai în chilia ta, dacă ți-e foame mănâncă, dacă ți-e sete bea și nu vorbi pe nimeni de rău. Așa te vei mântui” (*Patericul sau Apoftegmele Părinților din pustiu*, traducere, introducere, prezentări și postfață de Cristian Bădiliță, București, Editura Vremea, 2011, p. 184).

vedere, dacă acestea par a fi mai bune⁹. I-am urmat îndemnul, dând credit specialiștilor în domeniu care consideră că, spre deosebire de omul secolului al XV-lea, cel din timpul apariției acestei *Cărți a Orelor*, care își exhiba trăirile personale, inclusiv cele religioase, omul zilelor noastre este mai discret în această privință, credința acestuia fiind o problemă de intimitate¹⁰.

Dintr-o asemenea perspectivă, se prea poate ca, sub raportul vizualizării mentale, *Cartea Orelor* Caterinei de Cleves să fi activat unde cerebrale de diferite tipuri. Astfel, nu ar fi exclus ca în mintea credinciosului din trecut să fi fost activate unde cerebrale de tipul *alfa* și posibil chiar de tipul *delta*. Specialiștii în domeniu afirmă că cele de tip *alfa* corespund unei relaxări mentale, relaxare care cuprinde o stare de meditație dinamică, propice stării de rugăciune. În schimb, undele *delta* activează inconștientul, acționând ca un radar personal – ne gândim la cineva, iar acel cineva ne caută în scurt timp; în coordonatele credinței însă ar fi vorba tot despre rugăciune, privită, de data aceasta, ca un dialog între credincios și Divin, cel din urmă fiind prezent, dar invizibil în respectivul dialog sacru¹¹. În schimb, pentru noi cei de astăzi, concentrați pe demersul științific, undele cerebrale activate acum de *Cartea Orelor* s-ar putea să fie atât de tipul *beta*, cât și de tipul *theta*. În primul caz, cel al undelor *beta*, ar fi vorba despre o stare creativă, cu idei și soluții; în particular, cercetătorul, istoricul ori istoricul de artă, care are în fața ochilor cartea manuscris, își amplită variantele de studiu, diversificându-și și reorganizându-și munca de cercetare științifică. În schimb, activarea undelor *theta* este asociată stărilor creatoare din viața omului zilelor noastre, cadru propice preocupărilor artistice și de studiu – să nu uităm, vorbim despre un manuscris miniat –, desfășurate într-o atmosferă de armonie interioară¹².

*

În arcul cronologic cuprins între secolul al XIV-lea și jumătatea secolului al XVI-lea a crescut numărul cărților devoțiunii private, cu alte cuvinte cele rezervate rugăciunii personale. Cauzele acestei înfloriri au fost multiple, nu în ultimul rând faptul că s-a mărit baza clientelei pentru astfel de valori, aceasta nemaifiind formată doar din nobilime, preoțime, cinul monahal ori mediul universitar, ci și din ”burghezia” incipientă, din ce în ce mai numeroasă în raport cu precedentele secole, bogată și cultă¹³.

---

⁹ Pia Brânzeu, *op. cit.*, p. 38; Pitagora, *Imnurile sacre*, București, Editura Herald, 2013, p. 43.

¹⁰ C-tin Ittu, *Simbolismul ritualic al puterii între prima cruciadă și Reformă*, Sibiu, Editura Universității Lucian Blaga, 2001, p. 46.

¹¹ *Undele cerebrale sunt produse permanent de creier*, în ”Netmedic”, portal de cultură medicală (la: http://www.netmedic.ro/articole-medicale/23/Undele_cerebrale_sint_produce_permanent_de_creier; accesat: 10.04.2015).

¹² Michael A. Kiskey, Zoe M. Cornwell, *Gamma and beta neural activity evoked during a sensory gating paradigm: Effects of auditory, somatosensory and cross-modal stimulation*, în ”Clinical Neurophysiology”, Volume 117, Issue 11, 2006, p. 2.549-2.563.

¹³ Jonathan J.G. Alexander, James H. Marrow, Lucy Freeman Sandler, *The Splendor of the Word. Medieval and Renaissance Illuminated Manuscripts at the New York Public Library*, New York, 2005, p. 193.

Nu este mai puțin adevărat că rădăcinile devoțiunii laice în Europa medievală romano-catolică se regăsesc în practicile liturgice din secolele XII-XIV, când apăruse obiceiul ca reprezentanții nobilimii să comande psaltiri împodobite cu miniaturi, ca cele mai potrivite cărți de rugă particulară. Nobilii nu făceau altceva decât să-i imite pe clerici în practica – de preferință zilnică –, a lecturării psalmilor. Se prea poate ca această practică să nu fi fost una spontană din partea celor cu sânge albastru, ci să fie rezultatul unor influențe venite atât de la confesorii, cât și de la capelanii lor¹⁴. Din dorința de a le face cât mai atractive, psaltirile erau împodobite cu ilustrații, pentru început doar cu câteva, ulterior cu tot mai multe. Un singur exemplu: psalmul 51 (50 ortodox), supranumit ”psalmul de umilință”, era agremat vizual cu figura regelui David¹⁵. Etapa aceasta a fost relativ repede depășită, manuscrisele de acest fel fiind, cum am menționat, din ce în ce mai bogat ilustrate.

Treptat locul psaltirilor a fost luat de *Cărțile Orelor*, considerate, prin conținutul lor diversificat, mai potrivite pentru devoțiunea laică particulară. În general, o *Carte a Orelor* (*Ceaslov* sau *Orologion* în mediul ortodox)¹⁶, cuprindea un calendar, de obicei la început, urmat de ”orele canonice”, rugăciuni închinare Patimilor Mântuitorului (de unde provine titlul), cu un suav dozaaj de psalmi și imne (nu imnuri)¹⁷, rugăciuni distribuite pe parcursul unei zile, cu mențiunea că o zi liturgică începe din seara zilei precedente, după temeiul biblic al Genezei – ”Și a fost seară, și a fost dimineață: ziua întâi” (Facerea, 1, 5). Au fost incluse rugăciuni adresate Sfintei Fecioare, Sfintei Cruci, Duhului Sfânt, apoi psalmi penitențiali – șapte în total, cei mai cunoscuți fiind psalmul 51 (50) *Miserere*, menționat deja, și 130 (129) *De profundis*¹⁸ –, litanii pentru ierarea păcatelor și, nu în ultimul rând, rugăciuni pentru răposați. De reținut că un astfel de manuscris, miniat sau nu, mai avea o serie de rugăciuni ”pentru diferite trebuințe”, ca să folosim o sintagmă din lumea teologică de azi¹⁹. Întâlnim, de asemenea, *Cărți ale Orelor* cu un cuprins mai bogat ori mai puțin bogat sub raportul rugăciunilor: spre exemplu, o *Carte a Orelor* în latină și franceză din estul Angliei, datată aproximativ între 1320 și 1323, are următorul

---

¹⁴ C-tin Ittu, *Elite și putere în Europa heraldică a secolelor XII-XVI*, Sibiu, Editura Universității ”Lucian Blaga”, 2004, p. 40-41.

¹⁵ Este binecunoscută istoria lui David, regele care s-a îndrăgostit de Batșeba, soția lui Urie Hetetul (Hittitul) și care, din iubire pentru această femeie, îi trimite soțul, comandant militar, cât mai departe și în zone cât mai periculoase, până când acesta își pierde viața. Muștratul fiind de profetul Natan pentru comportament, David are o criză mistică, recunoscându-și greșeala și cerând iertare Celui de Sus prin intermediul psalmului amintit: ”Miluiește-mă Dumnezeu după mare mila Ta/și după mulțimea îndurărilor Tale șterge fărădelegea mea” (1,1). Preferăm să vorbim despre greșeala lui David, nu despre păcatul lui, deoarece în rugăciunea *Tatăl nostru* întâlnim formularea ”și ne iartă nouă greșelile noastre”. În lumea ortodoxă, preotul celebrant rostește acest psalm atunci când cadește (cădelnițează) în biserică.

¹⁶ C-tin Ittu, *O ”catedrală de buzunar”: Cartea Orelor Caterinei de Cleves, manuscris miniat din secolul al XV-lea*, în ”Sargeția”, s.n. II, Deva, 2011, p. 178.

¹⁷ Ene Braniște, Ecaterina Braniște, *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, Caransebeș, Editura Diecezană, 2001, p. 164.

¹⁸ *Dintru adâncuri am strigat către Tine; Doamne, Doamne auzi glasul meu.*

¹⁹ J.J.G. Alexander, J.H. Marrow, Lucy Freeman Sandler, *op. cit.*, p. 194.

cuprins: calendar, orele Mariei, cele ale Sfântului Duh, rugăciuni în franceză, psalmii penitențiali, litanii, psalmii graduali și rugăciunile pentru răposai²⁰. În schimb, *Liber Horarum Grey-Fitzpays* sau *Clifford-Pabenham*, cu o datare cuprinsă între 1315 și 1330, nu are calendar, dar cuprinde orele Mariei, cele ale Sfintei Treimi – inexistente în precedentul exemplar menționat –, psalmii penitențiali, orele Sfântului Duh, psalmii graduali și se încheia cu slujbele pentru cei adormiți întru Domnul²¹.

Cartea manuscris abordată aici, aflată la New York, în proprietatea *The Morgan Library and Museum*, este o realizare artistică de excepție din jurul anului 1440, o comandă a Catherinei de Cleves (1417-1476), care, prin căsătoria sa din 1430 cu ducele de Guelders, Arnold Edmond, a devenit ducesă cu acest titlu și, în același timp, contesă de Zutphen. Catherina, provenită dintr-o familie nobiliară, aprecia manuscrisele valoroase, motiv pentru care și-a dat seama că trebuie să angajeze un miniaturist profesionist care să-i împodobească acest "Ceaslov", această *Carte a Orelor*. Ca majoritatea artiștilor vremii – să nu uităm suntem în secolul al XV-lea –, acest miniaturist nu și-a dezvăluit numele, motiv pentru care în lumea artistică, în cea a esteticii (privită ca "filosofia artei"), a miniaturisticii, precum și în cea a teologiei artei, este cunoscut (doar) ca "maestrul Catherinei de Cleves".

Cât privește istoria manuscrisului în discuție, acesta a fost împărțit în secolul al XIX-lea de un negustor ca să poată fi mai ușor vandabil. Într-adevăr, a fost achiziționat de doi colecționari diferiți. *The Morgan Library and Museum* din New York a reușit să cumpere cele două fragmente, natural, de la doi proprietari, prima tranzacție având loc în 1963, iar a doua în 1970. În acest moment, cele două fragmente, înregistrate sub două numere de inventar diferite, sunt "aproape" reunite. Spunem "aproape" din cauza faptului că cel puțin unsprezece miniaturi au dispărut atunci când *Cartea Orelor* a fost "sfâșiată" în secolul al XIX-lea în scopuri strict comerciale²².

O *Carte a Orelor* a fost printre cele mai gustate manuscrise devoționale ale Evului Mediu, fiind folosită – desigur, pentru rugăciune –, de laici. Era mult mai accesibilă acestora, fiind deopotrivă mai rezumată și mai simplificată, decât un *Breviar*, mult mai bogat și mai sofisticat, folosit în special de călugări, dar și de preoți. Comanditarul *Cărții Orelor Catherinei de Cleves* a fost chiar cel care, peste secole, i-a împrumutat numele, nobila în discuție apărând pe prima miniatură a cărții, înveșmântată într-un veșmânt purpuriu, garnisit cu hermină. Îngenuncheată în fața (imaginii) Sfintei Fecioare, Catherina îi adresează Maicii Preacurate o rugăciune, pe care o putem citi de pe "banderola" care-i poartă vorbele: "O Mater Dei memento mei". Pe pagina cealaltă, îl vedem pe Dreptul Ioachim, tatăl Sfintei Fecioare, în genunchi în fața unui înger care îl anunță că soția sa Ana va da naștere unei

---

²⁰ Paul Binski, Stella Panayotova (eds.), *The Cambridge Illuminations. Ten Centuries of Book Production in the Medieval West*, Cambridge, 2005, p. 190-191.

²¹ *Ibidem*, p. 191-192.

²² Rob Dücker, Ruud Priem, *Foreword*, în Anne Margreet W. As-Vijvers (ed.), "From the Hand of the Master. The Hours of Catherine of Cleves", 2010, p. 6-7.

prunce. De reținut că aceasta este prima scenă devoțională mariană din întreg manuscrisul²³.

Tot pe prima pagină miniată ne este prezentat, în coordonate de natură heraldică, statutul Catherinei de Cleves, intenția manifestă fiind ca ea, comanditara, să fie pusă în evidență de stemele care agrementează ornamentele. Intenția a reușit, în sensul că din cele cinci steme numai una are armele reunite ale Catherinei și ale soțului său, dar nici aceasta nu respectă în totalitate tradiția heraldică – tradiția, căci regulile heraldice ”sunt” respectate –, deoarece coiful care împodobește scutul nu este cel al soțului, ci acela al familiei Catherinei. Este vorba adică de un scut despicat, la dreapta, stema soțului, ducele de Guelders, cu însemnele domeniilor Guelders și Gulik, iar la stânga armele Catherinei, cu ducatul Cleves și comitatul Mark; creștet, taurul roșu de Cleves²⁴.

Din moment ce nu ne-am propus să prezentăm ”toate” cele 157 de miniaturi, ne luăm libertatea de a selecta doar câteva. Prima aleasă de noi – din considerente de structură internă a lucrării acesteia, nu în raport cu succesiunea din manuscris –, o reprezintă pe ducesă oferind bani unor cerșetori, trei la număr. Personajul care vorbește, singurul de altfel, nu este Catherina de Cleves, îmbrăcată în aceleași veșminte somptuoase care-i arată statutul nobiliar, ci unul dintre cerșetori, iar banderola care pornește din dreptul feței și apoi se unduiește deasupra capului său și mai departe spre partea superioară a scenei, cuprinde cuvintele din *Evanghelia după Luca* (11, 41): ”Dați mai întâi milostenie cele ce sunt înlăuntru vostru și, iată, toate vă vor fi curate”. Sub scenă se află textul de rugăciune, iar sub acesta mai întâlnim o scenă în care Catherina, de data acesta îmbrăcată în haine relativ modeste, de culoare albastră, oferă hrană unui întemnițat, care se vede printre gratii. Faptul că întemnițatul are un nimb cruciger ne sugerează că este Hristos însuși. Aici reperul este *Evanghelia după Matei* (25, 34-40). Scena evanghelică ne trimite la zilele *Fiului Omului*²⁵ – ale lui Hristos –, când acesta va judeca neamurile și îi va despărți ”pe unii de alții precum desparte păstorul oile de capre/Și va pune oile de-a dreap-

---

²³ Saskia van Bergen, *Passion, Salvation and Deliverance in "The Hours of Catherine of Cleves"*, în *Ibidem*, p. 10-14.

²⁴ C-tin Ittu, *op. cit.*, p. 177.

²⁵ Cuvântul ”fiu” (*ben* în ebraică; *bar* în aramaică, limba vorbită în Țara Sfântă în vremea lui Iisus), este folosit în mod obișnuit în limbile semitice pentru a indica o apartenență; în cazul acesta, în context neo-testamentar, prin sintagma *Fiul Omului* – sintagmă preluată din Vechiul Testament, mai precis din *Daniel* –, se înțelege Hristos însuși: ”Văzut-am în vedenie de noapte;/ și, iată, cu norii cerului/ venea Cineva ca Fiul Omului/ și a venit la Cel-Vechi-de-Zile/ și a fost adus în fața Acestuia./ Și Lui i s-a dat stăpânirea/ și cinstea și împărăția;/ Lui îi vor sluji popoarele/ și triburile și limbile;/ iar stăpânirea Lui e veșnică;/ stăpânire ce nu va trece;/ iar împărăția Lui nu va fi nimicită” (Daniel, 7, 13-14). După cum vedem, aici expresia *Fiul Omului* are o cu totul altă conotație decât în profețiile lui Iezechiel, părintele iudaismului postexilic. La Iezechiel, *Fiul Omului* este o expresie des întâlnită, dar semnifică sau induce ideea de micime a omului în comparație cu măreția Creatorului: ”Și mi-a zis: ”Fiul omului, ține-te pe picioarele tale și-ți voi grăi!”/ Și Duhul a venit peste mine și m-a luat și m-a ridicat și m-a pus pe picioarele mele, și L-am auzit grăind către mine./ Și mi-a zis: ”Fiul omului, te trimit la casa lui Israel, la cei ce s-au răzvlătit împotriva Mea” (Iezechiel, 2, 1-3).

ta Sa, iar caprele de-a stânga” (25, 32-33). Atunci ”Împăratul” îi va invita pe cei din dreapta sa să moștenească împărăția (cerească, adică Raiul), iar pe cei din stânga îi va trimite ”la osânda veșnică”, altfel spus, în iad. Iată cum argumentează, dialogând, Hristos: ”Veniți binecuvântații Părintelui Meu, moșteniți împărăția cea pregătită vouă de la întemeierea lumii/ Că am flămânzit și mi-ați dat să mânânc; am însetat și mi-ați dat să beau; străin am fost și m-ați primit;/gol, și M-ați îmbrăcat; bolnav și M-ați cercetat; în temniță și ați venit la Mine”. Mirați, adresanții (”drepții”) îl întreabă: ”Doamne, când te-am văzut flămând și te-am hrănit ? Sau însetat și ți-am dat să bei ?/ sau când Te-am văzut străin și Te-am primit sau gol și Te-am îmbrăcat ?/ sau când Te-am văzut bolnav sau în temniță și am venit la Tine ?/ Și răspunzând Împăratul, le va zice: ... întrucât ați făcut unuia dintre acești frați ai Mei, prea mici, Mi-e Mi-ați făcut”.

Milostenia este privită ca încadrându-se în cele șapte daruri ale Duhului Sfânt. Cum am arătat deja, imaginea centrală a miniaturii cu această temă ne-o înfățișează pe Catherina dând milostenie la ”trei” cerșetori. De ce la trei ? Pentru că această cifră are, pentru imaginarul religios creștin, medieval sau nu, conotații sacre, cu atribute asemănătoare numerelor șapte, doisprezece și, nu în ultimul rând, patruzeci, dar cu trimitere directă la Persoanele Sfintei Treimi.

Revenind la manuscrisul miniat din secolul al XV-lea, zăbovim la o altă miniatură, cea a *Drumului Crucii*, în care Iisus este însoțit de soldații de la Templu, de Simon Chirineul, ”tatăl lui Alexandru a lui Ruf”, care îl ajută să poarte crucea, precum și de credincioși, inclusiv de Fecioara Maria, în albastru. Această scenă este urmată de o alta, necanonică, în care Iisus se odihnește, legat la mâini, pe Golgota, în timp ce i se pregătește crucea spre răstignire. Spuneam că este o scenă necanonică nu numai pentru că nu se regăsește în *Evangheliile*, dar dacă o luăm doar sub raport logic ar fi fost imposibil ca, după Drumul Crucii și la capătul acestuia, să se mai ”meșterească” o altă cruce, ca și când cea a Calvarului n-ar fi existat. Ideea este una pioasă, anume o invitație de a reflecta la suferințele Mântuitorului.

O altă scenă sugestivă din manuscrisul miniat este cea a omului pe patul de moarte: patul acestuia este înconjurat de șapte personaje – desigur, tentant de a privi numărul lor ca nefiind întâmplător, ci sacru, dar nu ne hazardăm –, dintre care cinci în partea superioară a scenei, iar două, din ordinul monahal, în cea inferioară. Acestea din urmă se roagă, așezate în jurul unei mici mese rotunde, cu obiecte pe ea, citind din câte o carte de rugăciune. Muribundului i se dă o lumânare de către una dintre cele două femei prezente acolo, probabil în așteptarea preotului care întârzie, în timp ce, la capătul patului și, desigur, în partea superioară a scenei, medicul analizează proba de urină. Mai este prezent un tânăr, îmbrăcat în albastru, după toate probabilitățile moștenitorul, precum și un bărbat în floarea vârstei, cu un veșmânt ce include o pelerină verde, tivită cu galben, care se pare că îi dă sfaturi malefice moștenitorului. În asocierea galben-verde, ochiul medieval vedea ceva agresiv, degrada(n)t, neliniștitor, nesincer, închietant²⁶. Pe cale de consecință, personajul în discuție trebuie ”citit” ca fiind unul negativ. Și într-adevăr, sub scena principală, în cadrul frumosului chenar ornamental care o înconjoară, reapare fiul, care chiar înainte de moartea tatălui ”vămuiește” (dintr-)o ladă plină cu pungi de bani.

²⁶ C-tin Ittu, *Heraldica vie și rolul ei social*, Sibiu, Editura Technico Media, 2008, p. 87.

Un alt personaj îmbrăcat în verde, clar negativ, este Iuda, desigur, din scena *Vânzării lui Iuda*, de întâlnit pe o altă pagină a manuscrisului în discuție. Aici miniatura are ca reper scena relatată în Evangheliile sinoptice, cu alte cuvinte în cele după Matei, Marcu și Luca, asemănătoare în privința relatării, nu după *Evanghelia iubirii*, cea după Ioan: ”Și pe când El încă vorbea, iată, a venit Iuda, unul din cei doisprezece, și împreună cu el o gloată mare cu săbii și cu ciomege, trimiși de arhierii și de bătrânii poporului./Iar trădătorul le dăduse semn, zicând: ”Cel pe care-l voi săruta, acela este; prindeți-l”./ Și venind îndată la Iisus, I-a zis: ”Bucură-te învățătorule !” Și I-a sărutat (Matei, 26, 47-50). Desigur, scena – miniatura, în ultimă instanță –, prin dramatismul ei îndemna la meditație, la meditație religioasă, altfel nu și-ar fi găsit locul în cartea devoțională a Catherinei de Cleves. În Marcu (14, 45) întâlnim: ”Și venind îndată și apropiindu-se de El, I-a zis: ”Învățătorule ! (...).” Și I-a sărutat”, iar în Luca (22, 48) găsim nu doar o acțiune asemănătoare, ci și faimoasa replică: ”Iuda, cu o sărutare vinzi tu pe Fiul Omului ?”

Arătăm că artistul nu a luat ca reper textul din *Ioan*, ori tocmai acest lucru ne determină să precizăm că Ioan ”introduce” soldații romani, inexistenți în precedentele trei relatări. Mesajul său este unul profund, de citit atât pe orizontală, pe orizontala timpului, cât și pe verticală, pe verticala secolelor, a mileniilor. Pe orizontala timpului, ca o împlinire a cuvintelor Mântuitorului că Vestea Bună (*Evanghelia*) se va răspândi ”până la marginile lumii”, adică în tot Imperiul Roman, iar pe verticală, că religia creștină va străbate veacurile și vicisitudinile timpului.

Ultima scenă din *Cartea Orelor* asupra căreia zăbovim este cea care îl reprezintă pe Apostolul Filip. Dar, ca să ajungem la el, trebuie să pornim de la Vechiul Testament și, după aceea, să ne oprim la mesajul aceluiași evanghelist Ioan, pomenit mai sus, din Noul Testament. În Vechiul Testament întâlnim o interdicție clară privind imaginile, *Decalogul* fiind mai mult decât explicit: ”Să nu-ti faci chip cioplit”. În plus, *Crezul* ebraic este unul care trimite la auditiv, nu la vizual: ”*Shema Israel*” (“*Ascultă Israele*”)²⁷, motiv pentru care, trecând la Noul Testament, nu trebuie să ne mire că Filip Apostolul, crescut în acest mediu, al unui cult monoteist nonfigurativ, îl roagă pe Iisus să îl arate pe nevăzutul Tată: ”*Filip I-a zis: Doamne, arată-ne nouă pe Tatăl și ne este de ajuns./Iisus i-a zis: De atâta vreme sunt cu voi și nu M-ai cunoscut Filipe ? Cel ce M-a văzut pe Mine a văzut pe Tatăl. Cum zici tu: Arată-ne pe Tatăl./Nu crezi tu că Eu sunt întru Tatăl și Tatăl întru Mine ?* (Ioan, 14, 8-10)²⁸.

Se cuvine să remarcăm faptul că miniaturile care agrementează *Cartea Orelor* scot în evidență multe dintre expectanțele – politice și de status social, de smerenie afișată ori de orgoliu religios ce se dorește a fi mascat –, ale posesoarei, cele ale Catherinei de Cleves. Politice, deoarece atunci când a comisionat, când a comandat manuscrisul era în conflict politic cu soțul pe care chiar, la un moment dat, l-a aruncat în temniță pentru a-i face loc fiului la cârma politică. De status social fiindcă, așa după cum am arătat în momentul în care am menționat aranjamentul

²⁷ *Ascultă Israele, Domnul Dumnezeuul nostru este singurul Domn./ Să iubești pe Domnul Dumnezeuul tău din toată inima ta, din tot sufletul tău și cu toată puterea ta* (Deuteronomul, 6, 4-5).

²⁸ C-tin Ittu, *Vademecum bibliologic*, Sibiu-Alba Iulia, Editura Altip, 2008, p. 67-68.

heraldic, stemele nobilei doamne au prioritate în fața celor ale soțului. Smerenia se dorește a fi sinceră, genuină, dar se simte, chiar și peste aproape șase secole, că este o smerenie de pavoaz, una afișată (în context ne vin în minte cuvintele părinților de la Optina, vestita mănăstire a ortodoxiei ruse, distrusă de comuniști, dar refăcută în ultimile două decenii, care afirmau că lipsa de smerenie îl face pe afon să cânte în biserică). Orgoliul religios ține oarecum locul sentimentului la care posesoarea (presupunem că) își dorea, poate cel mai mult să îl pună în evidență – pioșenia. În toate, dar absolut în toate scenele importante, Catherina (ne) apare în fastuoase veșminte care – reiau o idee menționată puțin mai sus –, îi pun în evidență stautul social, bogăția și, nu în ultimul rând, puterea.

Bibliografie:

ALEXANDER, Jonathan J.G., MARROW, James H., FREEMAN SANDLER, Lucy, *The Splendor of the Word. Medieval and Renaissance Illuminated Manuscripts at the New York Public Library*, New York, 2005.

ANDRU, Vasile, *Psihoterapie isihastă*, Pitești, Editura Paralela 45, 2006.

AS-VIJVERS, Anne Margreet W. (ed.), *From the Hand of the Master. The Hours of Catherine of Cleves*, 2010.

BRANIȘTE, Ene, BRANIȘTE, Ecaterina, *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, Caransebeș, 2001.

BRÂNZEU, Pia, *Bodysong*, Timișoara, 2010.

BINSKI, Paul, PANAYOTOVA, Stella (eds.), *The Cambridge Illuminations. Ten Centuries of Book Production in the Medieval West*, Cambridge, 2005.

EVDOKIMOV, Paul, *Viața spirituală în cetate*, București, 2010.

ITTU, Constantin, *Elite și putere în Europa heraldică a secolelor XII–XVI*, Sibiu, 2004.

IDEM, *Heraldica vie și rolul ei social*, Sibiu, 2008.

IDEM, *O "catedrală de buzunar": Cartea Orelor Caterinei de Cleves, manuscris miniat din secolul al XV-lea*, în "Sargetia", s.n., II, Deva, 2011, p. 175-182.

IDEM, *Simbolismul ritualic al puterii între prima cruciadă și Reformă*, Sibiu, Editura Universității "Lucian Blaga", 2001.

IDEM, *Vademecum bibliologic*, Sibiu-Alba Iulia, Editura Altip, 2008.

KISLEY, Michael A. Zoe, CORNWELL, M., *Gamma and beta neural activity evoked during a sensory gating paradigm: Effects of auditory, somatosensory and cross-modal stimulation*, în "Clinical Neurophysiology", Volume 117, Issue 11, 2006, p. 2549-2563.

Patericul sau apoftegmele Părinților din pustiu, traducere, introducere, prezentări și postfață de Cristian Bădiliță, București, 2011.

PITAGORA, *Imnurile sacre*, București, 2013.

Rugăciunile Sfântului Efrem Sirul, București, 2007.

Sfântul Ioan GURĂ DE AUR, Sfântul Grigore de NAZIANZ, Sfântul Efrem SIRUL, *Despre preoție*, București, 2004.

ȘINCAN, Gheorghe Nicolae, *Pâinea iubirii*, în "Vatra Veche", s.n., VII, nr. 3(75), martie 2015.

Undele cerebrale sunt produse permanent de creier, în "Netmedic", la:
http://www.netmedic.ro/articolemedicale/23/Undele_cerebrale_sint_produce_permanent_de_creier (accesat: 10.04.2015).